

DRUGA STRANA, Alfred Kubin
ČOVEK OD POVERENJA, Herman Melvil

KOD
ŽENSKOG RAJA

Prevela s francuskog
Mirjana Lalić

■ Laguna ■

Naslov originala

Emile Zola

AU BONHEUR DES DAMES

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje, LAGUNA

Knjiga br. 3

Izdavačka kuća LAGUNA DOO BEOGRAD iz Beograda, ulica Resavska br. 33, poziva nosioca odnosno nosioce autorskih prava (autori ili druga lica koja su u skladu sa zakonom stekla autorska prava) na prevod knjige *Kod Ženskog raja* autora Emila Zole da se jave našoj izdavačkoj kući u cilju dogovora u vezi sa regulisanjem svih autorskih prava i obaveza. U vezi sa navedenim možete s nama da kontaktirate putem imejla redakcija@laguna.rs.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

Tamara Valčić Bulić: U ključalom loncu <i>Ženskog raja</i>	7
KOD ŽENSKOG RAJA	21
<i>O autoru.</i>	457

KOD
ŽENSKOG RAJA

I

Deniz krenu pešice sa stanice Sen Lazar, na koju je, posle noći provedene na tvrdoj klupi u vagonu trećeg razreda, sa svoja dva brata stigla vozom iz Šerbura. Za ruku je vodila Pepea, Žan je išao za njom, sve troje, premoreni od puta, zaplašeni i kao izgubljeni u ogromnom Parizu, nisu skidali oči s kuća i na svakom raskršću zapitkivali su za Ulicu Mišodijer, u kojoj je stanovao njihov stric Bodi. Kad, najzad, stigoše do Gajonovog trga, iznenađena devojka zastade:

– O – reče – pogledaj, Žane!

Privijeni jedno uz drugo, u dubokoj crnini, u dotrajaloj odeći, koju su nosili zbog žalosti za ocem, sve troje stadoše kao ukopani. Nejkaka za svojih dvadeset godina, bedna izgleda, Deniz je nosila neki mali zamotuljak, dok joj se, sa druge strane, o ruku vešao petogodišnji bratac a iza leđa, mlatarajući rukama, stajao stariji u cvetu svojih divnih šesnaest godina.

– Baš dobro – nastavi ona prekinuvši ćutanje – evo jednog dućana!

Na uglu ulica Mišodijer i Nev Sen Ogisten nalazila se modna robna kuća čiji su izlozi blistali živim bojama u blagom i bledom oktobarskom jutru. Na Crkvi Svetog Roka izbijalo je

osam sati, na ulicama Pariza nije bilo još nikoga osim ranoranilaca: činovnika koji su žurili u kancelarije i domaćica koje su jurile po bakalnicama. Ispred glavnih vrata dva trgovačka pomoćnika popela su se na dvokrake lestvice i vešala vunenu robu, dok je u izlogu s Ulice Nev Sen Ogisten drugi trgovački pomoćnik klečao i leđima okrenut ulici pažljivo nabirao parče plave svile. U robnoj kući, gde još nije bilo kupaca i kuda je zaposleno osoblje tek pristizalo, brujalo je kao u košnici koja se budi.

– Bogme – uzviknu Žan – naš Valonj može pred ovim da se sakrije... Tvoja radnja nije bila tako lepa.

Deniz klimnu glavom. Dve godine provela je kod Korneja, prvog trgovca pomodnom robom u tom gradu, a ova radnja na koju je iznenada naišla, ova za njene pojmove ogromna zgrada potpuno je rastuži i zaokupi. Bila je uzbuđena i toliko zainteresovana da je na sve drugo zaboravila. Na uglu koji je gledao na Gajonov trg, između zamršenih i raskošno pozlaćenih ornamenata, dizala su se sve do međusprata visoka staklena vrata. Dve alegorične figure, dve nasmejane žene golih i isturenih grudi, držale su natpis: „Kod *Ženskog raja*“. Zatim su se duž ulica Mišodijer i Nev Sen Ogisten usecali i jedan za drugim nizali izlozi, koji su se, osim u onoj na uglu, nalazili u još četiri nedavno dokupljene i preuređene zgrade, dve s leve, dve sa desne strane. S izlozima u prizemlju i staklima na međuspratu, kroz koja se videlo sve što se u poslovnim prostorijama događalo, ovo prostranstvo, posmatrano iz perspektive, činilo se Denizi beskrajno. Gore, jedna u svilu obučena prodavačica oštrila je olovku, dok su pored nje druge dve iznosile mantile od somota.

– „Kod *Ženskog raja*“ – pročitao Žan s nežnim osmehom lepog mladića koji je već u Valonju imao nešto s nekom ženom.
– Ovako nešto mora da privlači publiku!

Deniz, duboko zaneta, zastade pred izlogom kraj glavnog ulaza. Ovde se pod vedrim nebom na ulici, na samom pločniku,

nalazila gomila jevtine robe, mamac na samim vratima, prilika za jevtinu kupovinu koja je od prolaznika stvarala mušterije. Sve je to počinjalo odozgo, bale vunениh štofova i sukna, merino tkanina, ševiota, moltona, sve se to, lepršajući poput zastava, spuštalo sa međusprata, a njihove neutralne, kao škrljac sive, mornarskoplave i maslinastozelene boje bile su ispresecane belim etiketama sa cenama. Sa strane, uokvirujući ulaz, visili su, isto tako, komadi krzna, uske trake za ukrašavanje haljina, fina pepeljasta poleđina veверice, kao sneg belo labudovo perje, veštački hermelin i krzno od zečje dlake. A dole u rafovima, po stolovima između gomile restlova sve je bilo puno pletene robe koju su prodavali budzašto, vunениh rukavica i marama, kapuljača, prsluka – prava izložba zimske robe, s osnovom u raznim bojama, na pruge i sa tačkicama crvenim kao krv. Deniz spazi karirani vunени štof po četrdeset pet santima, krznени okovratnik od američkog vizona za jedan franak i ženske rukavice bez prstiju za pet sua. Bila je to ogromna vašarska izložba, činilo se da će se robna kuća raspuknuti i svoj suvišak izbaciti na ulicu.

Na strica Bodija već su zaboravili, pa je čak i mali Pepe, ne ispuštajući sestrinu ruku, razrogačio oči od čuda. Jedna kola primoraše ih sve troje da se uklone sa sredine trga i tako, idući pored izloga i zastajkujući pred svakim, zaokrenuše u Ulicu Nev Sen Ogisten. U prvi mah naročito su ih očarali neobično vešto aranžirani izlozi. Sasvim gore, ukoso poređani kišobrani izgledali su kao krov seoske kolibe; ispod toga, na šipkama okačene svilene čarape pokazivale su zaobljene profile listova na nogama, jedne išarane kitama ruža, druge u svim bojama, crne sa šupljikama, crvene sa vezenim umecima iznad peta, boje puti sa satenskom potkom nežnom kao koža plavuše; najzad, na čohom zastrtoj poličici bile su simetrično poređane rukavice s ispruženim prstima i s uskom šakom kao u vizantijske madone – sva ta kruta i u isto vreme devičanska lepota još nenošene ženske odeće. Najviše ih privuče poslednji izlog. Ovde je u nežno treperavoj skali najlepših boja cvetala izložba

svile, satena i somota; pri vrhu somoti potpuno crni i kao kiselo mleko beli, a ispod toga sateni, ružičasti i plavi sa bleštavim prelivima, postajali su sve bleđi i nežniji; još niže, svile u spektru duginih boja, komadi umotani u čaure i nabrani kao oko stasa koji se izvija izgledali su pod veštom rukom trgovačkih pomoćnika kao živi. Između svakog pojedinog motiva, svakog izloga izraženog u boji diskretno se provlačila tanka nabrana žuta svilena traka. Ovde su se, na oba ugla, u ogromnoj gomili nalazile dve vrste svile – pari boner i kir d’or, naročiti artikli koji će napraviti uzbunu u trgovini pomodne robe i na koje je robna kuća imala isključivo pravo prodaje.

– Ah, teška flandrijska svila za pet franaka i šezdeset! – promuća Deniz zadivljena ovom novom vrstom svile.

Žanu je već bilo dosadno i on zaustavi nekog prolaznika.

– Gospodine, gde se nalazi Ulica Mišodijer?

Kad mu ovaj pokaza prvu desno, sve troje se, obišavši oko robne kuće, vratiše odakle su i došli. Međutim, kada je skrenula u ulicu, Denizu ponovo privuče izlog sa ženskom konfekcijom. Kod Komeja, u Valonju, ona je baš i radila u konfekciji. Nikada još ništa slično nije videla i u svom divljenju stade kao prikovana na pločniku. Udno izloga veliki ženski šal od skupocenih čipaka iz Briža širio je, kao pokrov na oltaru, svoja belo-crvenkasta krila, volani od alansonskih čipaka visili su u vencima, a za njima je navirala bujica svakovrsnih čipaka, kao što su mehelnske, valensijske, zatim briselski umeci i kao sneg bele venecijanske čipke. Zdesna i sleva mračni stubovi od komada čohe kao da su udaljavali ovo svetilište. I u ovom hramu posvećenom kultu ženske lepote bilo je konfekcijske robe: u sredini su se nalazili posebni artikli, mantil od somota optočen srebrnom lisicom, svileni ogrtač postavljen sivim veveričjim krznom s jedne, a s druge strane štofani kaput optočen petlovim perjem i, na kraju, ženski balski mantil od belog kašmira, sa belom postavom, ukrašen labudovim perjem ili resama. Bilo je svega što ti srce zaželi, od večernjih ogrtača po dvadeset

devet franaka do mantila od somota s označenom cenom od hiljadu i osam stotina franaka. Na punim grudima lutaka u izlozima nadimao se štof, jaka bedra još više su isticala nežnost struka na telu bez glave, pričvršćen čiodom za crveni molton na vratu stajao je karton sa cenama, i sve se to jednom dobro smišljenom igrom u ogledalima s obe strane izloga odražavalo i u beskraj umnožavalo, punilo ulicu lepoticama na prodaju, koje su umesto glave nosile cene sa krupno ispisanim brojkama.

– Divne su – izusti Žan, koji ništa drugo ne nađe da izrazi svoje oduševljenje, ali je, i sam zabezeknut, stao.

Pred ovom raskošnom ženskom lepotom ozari mu se lice. Žan je bio lep kao devojka, lepota koju kao da je ukrao od svoje sestre, bleštave bele puti, riđe grgurave kose, usana i očiju punih čežnje. Dok je tako, čudeći se, stajala pored njega, Deniz je, međutim, sa svojim duguljastim licem, velikim usnama i već uvelom puti i kosom bez sjaja izgledala još jasnija. Podjednako plav, detinjski plav i obuzet nekom nestašnom potrebom za maženjem, uzbuđen lepoticama u izlogu, Pepe se još jače privi uz nju. I ovo troje plavokosih stvorenja u sirotinjskom crnom ruhu, ova tužna devojka između lepog deteta i divnog mladića, bili su toliko neobični i dražesni da su se prolaznici, smešeći se, okretali za njima. Sa praga jednog dućana na drugoj strani ulice posmatrao ih je već izvesno vreme neki debeljko sede kose i žuta lica. Stajao je tamo, sevao besno očima i izbezumljen krivio usta zbog izloga *Ženskog raja* kad se, ugledavši devojku u njenu braću, još više razbesne. Što li ove tri budale tako bleje pred ovom cirkuskom paradom?

– A stric? – odjednom se seti Deniz, kao da se trže iz sna.

– Pa sad smo u Ulici Mišodijer – reče Žan. – Ovdje negde treba da stanuje.

Podigoše glave, osvrnuše se. I tog trenutka ispred sebe a iznad debeljka ugledaše zelenu firmu sa žutim, od kiše ispranim slovima *Kod starog Elbefa, čoha i flaneli, Bodi, rani-je Oškorn*. Kuća premazana nekom starinskom žučkastom

bojom, potleušica okružena velikim zgradama u stilu Luja XIV, imala je s lica samo tri prozora, a na svakom četvrtastom prozoru bez roletni bile su gvozdene rešetke sa dve unakrsne šipke. Međutim, u čitavoj ovoj golotinji Denizi, u čijim su očima još sjali izlozi *Ženskog raja*, naročito se činio čudan dućan u prizemlju, pritisnut tavanicom s vrlo niskim međuspratnom i tamničkim prozorima u obliku polumeseca. U drvenariji kojom je kuća bila obložena, iste boje kao natpis firme, zelene kao boca, i kojoj je vreme postepeno dalo boju ilovače i bitumena, bilo je zdesna i sleva mesta za dva duboka, mračna i prašnjava izloga, u kojima su se s teškom mukom nazirali komadi nabacanog sukna. Otvorena vrata kao da su vodila u memljivu tamu nekog podruma.

– Tu je – reče Žan.

– Dobro, treba da uđemo – reče Deniz. – Hajdemo, hodi, Pepe!

Zazirući, sve troje se još više zbuniše. Kad im je otac umro od iste groznice koja im je mesec dana ranije ugrabila majku, tada je čika Bodi, uzbuđen zbog ove dvostruke žalosti, napisao sinovici da će se u njegovu domu, kad god zaželi da okuša sreću u Parizu, za nju uvek naći mesta, ali od toga pisma prošlo je skoro godinu dana i sada se devojka ljuto kajala što je tako naglo napustila Valonj a da o tome nije strica unapred obavestila. Ovaj ih uopšte nije poznao jer tamo nikada nije nogom kročio, otkako je još sasvim mlad otišao da se kao šegrt zaposli kod trgovca čohom Oškoma, čijom se ćerkom najzad i oženio.

– Gospodin Bodi? – zapita Deniz kad se najzad odluči da oslovi debeljka koji ih je, čudeći se njihovom ponašanju, ispitivački posmatrao.

– Ja sam – odvrati on.

Deniz sva pocrvene i promuca:

– Ah, tim bolje! Ja sam Deniz, ovo je Žan, ovo Pepe. Kao što vidite, dragi striče, mi dođosmo.

Bodi je izgledao zgranut. Na žutom licu zatreptaše mu krupne crvene oči, jezik mu se zaplete. Bio je, sudeći po svemu, hiljadu milja daleko od ove porodice koja mu sada pade na grbaču.

– Šta? Šta? To ste vi! – ponovi on nekoliko puta. – Pa bili ste u Valonju! Zašto niste još u Valonju?

Tihim drhtavim glasom Deniz je morala da mu sve objasni. Po smrti oca, koji je u svojoj bojadžinici straćio sve do poslednje pare, postala je majka ovoj deci. Međutim, ono što je kod Komeja zarađivala nije bilo dovoljno da ih sve troje ishrani. Žan se, doduše, zaposlio kod nekog stolara, umetnika koji je popravljao starinski nameštaj, ali za to nije dobijao ni pare. U međuvremenu u njemu se probudila ljubav za antikvitete, počeo je da se bavi rezbarstvom, štaviše, jednoga dana, kad je našao komad slonove kosti, prihvatio se da izradi glavu; to je video neki prolaznik, i baš je taj gospodin doprineo da su odlučili da ostave Valonj jer je u Parizu, kod nekog rezbara slonovače, Žanu našao zaposlenje.

– Da se razumemo, striče, Žan će već sutra stupiti kao šegrt kod novog poslodavca. Novac mi ne traže, dobiće stan i hranu... Mislila sam da ćemo se Pepe i ja već nekako snaći. Gore nego u Valonju ne može nam biti.

Prećutala je Žanov ljubavni nestašluk, dopisivanje s nekom devojčicom plemićkog porekla iz grada, ljubakanje preko zida, pravi skandal koji ju je naterao da ode; ovo odraslo, lepo i veselo dete koje su sve žene obožavale, obuzeta materinskih strahom, dopratila je u Pariz da nad njim bdi.

Stric Bodi nije mogao da se pribere. Nastavio je s pitanjima. Međutim, kad je čuo da tako govori o svojoj braći, počeo da je oslovljava sa „ti“.

– Otac vam, dakle, ništa nije ostavio? A ja sam verovao da se tamo našla još koja para. Eh, u pismima sam mu često savetovao da se okane one bojadžinice! Dobričina, ali ni trunčice pameti! A tebi ove bate ostadoše na vratu, morala si da hraniš ove mališane!

Mrzovoljno lice mu se razvedri, oči kojima je maločas posmatrao *Ženski raj* nisu više besno sevale. Odjednom se priseti da je zakrčio vrata.

– Pa dobro – reče – uđite kad ste već došli... Uđite, biće bolje nego da zurite u te ludorije.

I pošto se na izloge preko puta poslednji put besno napući, napravi mesta deci, prvi uđe u dućan i pozva ženu i ćerku:

– Elizabet, Ženevjev, hodite, došli su vam gosti!

Pred mračnim dućanom Deniz i mališani su se malo ustezali. Zaslepljeni dnevnom svetlošću ulice, treptali su očima kao na ivici neke provalije, pipajući tlo nogom, instinktivno se plašeci da se ne spotaknu o neki nevidljivi stepenik. I zbliženi ovim neodređenim strahom, privijajući se još više jedno uz drugo, mališan i dalje uz devojčinu suknju, a stariji iza nje, udoše nasmejani i uznemireni. Na jutarnjoj svetlosti ocrtavala se tamna senka njihove crnine, kosi sunčevi zraci pozlaćivali su im plavu kosu.

– Uđite, uđite – ponovi Bodi.

U nekoliko reči obavesti o svemu ženu i ćerku. Prva je bila malokrvna ženica, sasvim bela, bezbojne kose, bezbojnih očiju, bezbojnih usana. Ženevjev, kod koje se majčina slabost još u većoj meri ispoljila, bila je nejaka i isto tako bezbojna kao biljka izrasla u senci. Pa ipak, divna crna kosa, gusta i teška i kao nekim čudom izrasla na ovom slabačkom telu, davala joj je neku žalosnu draž.

– Uđite – ponoviše obe žene. – Dobro nam došli!

Denizi ponudiše da sedne iza tezge. Pepe se pope sestri u krilo, dok je Žan, naslonjen na drvenu oplatu, stajao kraj nje. Ohrabрили su se i, posmatrajući dućan, oči su im se privikavale na tamu. Videli su sada njegovu nisku i čađavu tavanicu, hrastove, od upotrebe uglačane tezge i gvožđem okovane prastare rafove. Potamneli denjkovi robe dizali su se uvrh tavanice, miris tkanina i boja, opor miris hemikalija, usled vlage s poda,

bio je još oporiji. Na jednom kraju dva trgovačka pomoćnika i jedna prodavačica sređivali su gomile belog flanela.

– Možda bi ovaj gospodičić hteo nešto da pojede? – reče gospođa Bodi smešeći se Pepeu.

– Ne, hvala – odgovori Deniz. – Popili smo po šolju mleka u kafani ispred stanice.

I pošto je Ženevjev gledala na zamotuljak koji je Deniz stavila na pod, dodade:

– Tamo sam i prtljag ostavila.

Pocrvenela je shvativši da se tako ne upada u kuću. Još u vagonu, čim je voz krenuo iz Valonja, duboko je zažalila zbog svega ovoga, i, eto, zato je po dolasku ostavila kofer i deci dala doručak.

– Šalu na stranu – odjednom reče Bodi – porazgovarajmo kratko, ali pametno... Pisao sam ti, istina, ali od tada je prošla godina dana, a vidiš, sirotice, poslovi nikako da krenu već celu godinu...

On zasta, gušio se od uzbuđenja koje nije hteo da pokaže. Gospođa Bodi i Ženevjev bespomoćno oboriše oči.

– O – nastavi on – kriza koja će proći, potpuno sam miran... Samo, smanjio sam osoblje, ovde ih je svega troje i nije vreme da uzimam četvrtog. Sve u svemu, sirotice moja, ne mogu da te primim kao što sam ti obećavao.

Bleda i utučena, Deniz je slušala. Ostavši pri tome, on dodade:

– Sve to ne bi bilo dobro ni za tebe ni za nas.

– Dobro, striče – s mukom izusti ona. – Pokušaću ipak da se snađem.

Bodijevi nisu bili loši ljudi, samo su se žalili da sreće nikad nisu imali. Dok im je trgovina dobro išla, trebalo je da podignu pet sinova od kojih su trojica umrla u dvadesetoj godini, četvrti krenuo stranputicom, peti nedavno kao kapetan otišao u Meksiko. Ostala im je samo Ženevjev. Izdržavanje porodice stajalo je teških para i kupivši u Rambujeu, rodnom mestu svoga tasta, neku trošnu kućerinu, Bodi se mnogo istrošio.

Stoga je u svom upravo bolesnom poštenju trgovca starog kova postajao sve više ozlojeđen.

– Trebalo je ipak javiti – započe iznova, pomalo se ljuteći na samog sebe što je tako prek. – Mogla si mi pisati, odgovorio bih ti da ostaneš tamo... Kad sam saznao za smrt tvog oca, rekao sam, sto mu muka, ono što se obično u takvoj prilici kaže. Ali ti si samo banula bez reči. Vrlo nezgodno.

Govorio je sve glasnije, davao sebi oduška. Žena i ćerka gledale su stalno u zemlju, kao pokorna bića koja se nikad nisu usudila da se bilo u šta mešaju. I dok je Žan bledeo, Deniz je privijala na grudi prestravljenog Pepea. Dve krupne suze ka-nuše joj niz obraze.

– Pa dobro, striče – ponovi ona. – Otići ćemo svojim putem.

On se odmah stiša. Zavlada neprijatna tišina. Zatim nastavi nabusito:

– Ne teram vas napolje... Kad ste već ovde, večeras ćete prenoćiti gore. Posle ćemo videti.

Po njegovu pogledu gospođa Bodi i Ženevjev shvatiše da stvari ipak mogu nekako da se uredе. Sve bi uređeno. O Žanu se nije trebalo brinuti. Što se tiče Pepea, njemu će biti divno kod gospođe Gras, jedne stare žene koja je stanovala u velikom prizemlju u Ulici Orti, gde je za četrdeset franaka mesečno primala na stan i hranu malu decu. Deniz reče da za prvi mesec ima čime da plati. Ostalo je, dakle, samo da zbrine samu sebe. Već će se i za nju u ovom delu grada naći neki posao.

– Zar Vensar nije tražio prodavačicu? – reče Ženevjev.

– Gle, tako je – uzviknu Bodi – potražićemo ga posle ručka. Gvožđe se kuje dok je vruće.

Od mušterija niko nije navratio i tako niko nije smetao ovom porodičnom savetovanju. Dućan je bio sumoran i prazan. U dnu su dva trgovačka pomoćnika i jedna prodavačica, šapćući i šušajući, radili svoj posao. Najzad uđoše tri žene, Deniz za trenutak osta sama. Pri pomisli na skori rastanak, žalosna srca poljubi Pepea. Umiljato kao mače, ne dajući glasa

od sebe, dete joj sakri glavu u nedra. Kada se gospođa Bodi i Ženevjev vratiše, zatekoše ga sasvim mirna, i Deniz ih uveri da nikada ne diže buku: danima ćuti i živi od maženja. Zatim su do ručka, sve tri pomalo zbunjene, kao svojta koja se ne poznaje, isprekidano i nevezano razgovarale o deci, domaćinstvu, životu u Parizu i unutrašnjosti. Privučen životom ulice, smeškajući se lepim devojkama koje su prolazile, Žan je stajao na pragu dućana i nije se micao. Oko deset sati pojavi se služavka. Sto su obično postavljali najpre za Bodija, Ženevjev i poslovođu. Po drugi put sto se postavljao u jedanaest sati za gospođu Bodi, pomoćnika poslovođe i prodavačicu.

– Za sto! – povika trgovac suknom obraćajući se sinovici.

I kad su već svi posedali u tesnoj trpezariji iza radnje, pozva poslovođu koji se nešto zadržao:

– Kolombane!

Mladić se izvinjavao da je hteo da sredi flanele. Bio je to snažan dvadesetpetogodišnji momak, trom i prepreden, pošte-na izgleda, s velikim otromboljenim usnama i lukavim očima.

– Dođavola, sve u svoje vreme – reče Bodi. Zatim odmah sede i kao ljubazan i spretan domaćin, koji okom ume da odmeri svaki gram, poče da vadi komade hladnog telećeg pečenja.

Sve ih posluži, nareza čak i hleb. Deniz uze Pepea k sebi da bi pristojno jeo. Sumorna soba ju je tištala, razgledala je oko sebe i osećala da joj se srce steže jer je u svojoj palanci navikla na prostrane, jednostavne i svetle sobe. Samo jedan prozor gledao je u malo dvorište, povezano s ulicom mračnim hodnikom kuće: vlažno i zagađeno dvorište izgledalo je kao dno bunara u koji je padao snop mutnog svetla. Za zimskih dana morao je da gori plin od jutra do mraka. Kad je vreme dopuštalo da se ne pali, bilo je još žalosnije. Denizi je bilo potrebno izvesno vreme da joj se oči priviknu da bi videla jelo u tanjiru.

– Ovaj momak ima dobar apetit – reče Bodi primetivši da je Žan pojeo svoju porciju teletine. – Bude li na delu kao na jelu, biće od njega čovek. Ali ti, kćeri moja, ti ništa ne jedeš?

Kaži mi sad, kad možemo malo da ćeretamo, zašto se nisi udala u Valonju?

Deniz spusti čašu koju baš htede da prinese ustima.

– O, striče, da se udam! Šta vam pada na pamet! A dečica!

Prasnula je u smeh, toliko joj se smešna učini ova pomisao. Uostalom, da li bi je neko i hteo, bez ijedne pare, sitnu kao vrabac, a uz to ni lepu? Ne, ne, ona se nikad neće udati, dosta joj je i ovo dvoje dece.

– Grešiš – uzvratu stric – ženi je uvek potreban muškarac. Da si našla nekog valjanog mladića, nikad ne biste, ti i tvoja braća, kao čergari pali na parisku ulicu.

On zasta da još jednom, štedljivo i pravedno, razdeli činiju krompira sa slaninom, koju služavka unese. Zatim pokazujući kašikom na Ženevjevu i Kolombana:

– Slušaj – ponovi on – ovo dvoje će se uzeti na proleće ako zimska sezona bude dobra.

To je bio starinski običaj ove kuće. Osnivač Aristid Fine udao je svoju kćer Dezire za svog prvog pomoćnika Oškorna. On, Bodi, došavši u Ulicu Mišodijer sa sedam franaka u džepu, oženio se Elizabetom, ćerkom starog Oškorna, a sad namerava da svoju kćer Ženevjevu i radnju preda Kolombanu čim poslovi ponovo krenu. Odlagao je još pre tri godine ugovoreno venčanje zbog raznih obzira i tvrdoglavog poštenja: preuzeo je radnju koja je napredovala i nije hteo da je preda zetu s manjim brojem mušterija i sumnjivim poslovima.

Bodi nastavi da predstavlja Kolombana koji je, kao i otac gospođe Bodi, poticao iz Rambujea, štaviše, bili su neka dalja rodbina. Vredan radnik koji je već deset godina argatovao u dućanu i svoje zvanje pošteno stekao. Uostalom, nije on bio ma ko: otac mu je bio onaj veseljak Kolomban, poznati veterinar u celoj pokrajini Sene i Oaze, majstor svog zanata, ali toliko predan jelu i piću da je sve što je imao straćio.

– Hvala bogu – dodade na kraju sukna – ako otac pije i juri za ženama, sin je kod nas naučio da ceni vrednost novca.

Dok je stari Bodi govorio, Deniz je ispitivački posmatrala Kolombana i Ženevjevu. Sedeli su za stolom jedno pored drugog, ali su pritom bili sasvim mirni, bledi i bez osmeha. Od dana svog zaposlenja mladić je računao na ovu ženidbu. Prošao je različite faze: šegrt, zatim plaćeni prodavac, najzad je stekao poverenje porodice i s njom delio sve radosti; to je činio vrlo strpljivo, živeo kraj nje uredno i gledao u Ženevjevi odličan i pošten posao. Sigurnost da će mu jednog dana pripasti sprečavala ga je da za njom žudi. I devojka se takođe privikla da ga voli, ali s ozbiljnošću svoje povučene prirode i dubokom strašću koje ni sama nije bila svesna u svom jednoličnom i sređenom svakodnevnom životu.

– Kada se jedno drugom sviđaju i kad imaju mogućnosti – nasmeši se Deniz, misleći da to treba da kaže kako bi se pokazala ljubazna.

– Tako je, tako to uvek biva – žvaćući sporo reče Kolomban, koji dotle ni reči nije izustio.

Pošto ga značajno pogleda, Ženevjev će na to:

– Potrebno je međusobno razumevanje, posle sve ide samo od sebe.

U ovom prizemlju starog Pariza razvijala se, slično cvetu u podrumu, njihova obostrana naklonost. Već deset godina poznavala je samo njega, danima živela kraj njega iza iste gomile tkanina u mračnom dućanu, a jutrom i večerom oboje su se ponovo sastajali u kao bunar tesnoj i hladnoj trpezariji. Ni u prirodi pod gustim lišćem ne bi bili bolje skriveni i sami sebi više prepušteni. Samo jedna sumnja, ljubomorna strepnja, mogla je devojci da otkrije da se u ovom saučesničkom mraku, zbog praznine u srcu i čamotinje u duši, zauvek predala.

Međutim, Denizi se učini kao da je u pogledu koji je Ženevjev dobacila Kolombanu primetila klicu nemira. Stoga ljubavno odgovori:

– Pa jasno, kad se ljudi vole, oni se i razumeju!

Bodi je, međutim, strogo pazio na trpezu. Podeli komadiće sira u vidu klina i, u želji da počasti svoje rođake, zatraži i drugi desert, činiju ušeceranih ribizli – darežljivost koja začudi Kolombana. Sve dotle miran, kada je donet desert, Pepe je postao vrlo nestašan. Zainteresovan razgovorom o braku, Žan je posmatrao sestru od strica Ženevjevu, koja mu se učini suviše klonula i vrlo bleđa, pa je u sebi uporedi s malim belim kunićem, crnih ušiju i crvenih očiju.

– Dosta pričanja, mesta drugima! – završi trgovac suknom dajući im znak da se dignu od stola. – Ako nekad sebi nešto i priuštimo, ne treba da prekardašimo.

Gospođa Bodi, drugi pomoćnik i prodavačica smestiše se za sto. Sedeći kraj vrata, Deniz osta sama očekujući da je stric odvede do Vensara. Kraj nje se igrao Pepe. Žan je ponovo otišao na svoju osmatračnicu na pragu. Skoro ceo sat Deniz je pažljivo pratila sve što se oko nje događa. Kadikad bi ušla poneka mušterija: pojavi se jedna, zatim druge dve gospođe. Dućan je mirisao na memlu, a u njegovoj polutami činilo se kao da ona stara, čestita i jednostavna trgovina oplakuje svoju bespomoćnost. Na drugoj strani ulice posebno ju je oduševljavao *Ženski raj*, čije je izloge videla kroz otvorena vrata. Nebo je bilo i dalje oblačno, blaga kiša, uprkos godišnjem dobu, zagrejala je vazduh, i u toj bleđoj svetlosti dana, po kojoj se rasula kao sunčana prašina, velika pomodna robna kuća oživele je u jeku prodaje.

Denizi se tada učini kao da pred sobom vidi neku mašinu u pogonu pod visokim pritiskom, koja je svojim zamahom dopirala do samih izloga. Nisu to više bili oni jutrošnji hladni izlozi: činilo se da su se zagrejali i podrhtavali od unutrašnje zahuktalosti. Svet ih je zagledao, žene zastajkivale i gurale se pred staklima, prava pohlepna i bezobzirna gomila. I od ovog oduševljenja na ulici tkanine su oživele: čipke su treperile, nekako tajanstveno visile i skrivale prostranstvo robne kuće, čak su i debeli, teški komadi čohe disali, mamili svojim dahom,

dok su se kaputi na lutkama, koje kao da su takođe oživele, još više prsili, a somotski mantil, pripijen i topao, nadimao se kao na ramenima živog tela u kome je kucalo srce i podrhtavala bedra. Međutim, ona vreva kao u nekoj topionici dolazila je, pre svega, od prodaje, od gužve oko tezgi što se osećala i kroz zidove. Ovde je mašina u pokretu neprestano brektala, mušterije zbijene ispred odeljenja navaljivale, najpre robom opijene zatim na blagajnu oterane. I sve je bilo sređeno, organizovano s mehaničkom tačnošću, a ceo ovaj ženski svet kretao se po sili i logici ovog mehanizma.

Već od jutros Deniz je bila u iskušenju. Od ove za njene pojmove tako ogromne kuće, u koju je za jedan sat ušlo sveta više nego kod Korneja za šest meseci, u glavi joj se vrtelo, ona ju je u isto vreme privlačila, dok joj se sa željom da u nju uđe mešalo neko nejasno osećanje straha koje ju je najzad potpuno zavelo. U isto vreme, stričev dućan budio je u njoj neko neprijatno osećanje. Bilo je to neko bezrazložno potcenjivanje, instinktivna odvratnost prema ovoj ledenoj jazbini staromodne trgovine. Svi ovi utisci, njen dolazak pun strepnje, neljubazan prijem rodbine, turoban ručak pri svetlu kao u tamnici, iščekivanje u ovoj dremljivoj samoći stare kuće na umoru, sažimali su se u jedan nemi protest, u strasnu želju za životom i suncem. I uprkos svom dobrom srcu, neprestano je pogledom navraćala na *Ženski raj* kao da je prodavačica, koja je živela u njoj, osećala potrebu da se ogreje na vatri ove velike prodaje.

– Ovi bar imaju mušterija – omaknu joj se.

Ali kad spazi Bodijeve pored sebe, zažali što je to rekla. Gospođa Bodi, koja je s jelom bila gotova, stajala je samrtnički bleđa i bezbojnim pogledom zurila u to čudovište i, pomirena sa sudbinom, nije mogla da ga vidi, da se s njim sa druge strane ulice suoči a da joj nemi očaj ne natera suze na oči. Što se tiče Ženevjeve, ona je sve nemirnija motrila na Kolombana, koji je, misleći da na njega niko ne vrba, stalno, sav ushićen pogledao naviše prema prodavačicama konfekcijske robe, čije

se odeljenje naziralo kroz stakla na međuspratu. Žučna lica, Bodi najzad reče:

– Nije zlato sve što sija. Strpljenja!

Porodica je očigledno u sebi potiskivala talas mržnje koji joj je došao do grla. Samo ju je samoljublje sprečavalo da se pred ovom tek jutros prispelom decom otkrije tako brzo. Trgovac suknom najzad se pribra, okrenu se da bi se otrgnuo od prizora prodaje preko puta.

– E, onda – nastavi on – da pogledamo kod Vensara. Posla danas mnogi traže, sutra će možda biti kasno.

Ali pre nego što pođoše naredi drugom pomoćniku da ode na stanicu po Denizin prtljag. Gospođa Bodi, kojoj devojka poveri Pepea, reši da iskoristi ovaj trenutak i odvede malog do gospođe Gras u Ulicu Orti, da se s njom dogovori i pogodi. Žan obeća sestri da se neće maknuti iz dućana.

– Za dva minuta smo tamo – objasni Bodi dok je sa sinovicom silazio niz Gajonovu ulicu. – Vensar je otvorio specijalnu radnju samo sa svilenom robom i još uvek pravi poslove. O, ima i on muka kao i ostali, ali to je šeret koji svojim pasjim cicijašlukom sastavlja kraj s krajem... Pa ipak, mislim da će se i on povući zbog reumatizma.

Radnja se nalazila u Ulici Nev de Pti Šan, u blizini Pasaža Šoazel. Čista i svetla, raskošno i moderno uređena, ipak je bila tesna i imala malo robe. Bodi i Deniz zatekoše Vensara u važnom razgovoru sa dva gospodina.

– Ne uznemiravajte se – uzviknu suknar. – Nama se ne žuri, sačekaćemo.

I, vrativši se učtivo do vrata, on se sagnu i šapnu devojci na uvo: – Ovaj mršavko je drugi pomoćnik u odeljenju za svilu u *Ženskom raju*, a debeljko je fabrikant iz Liona.

Deniz shvati da Vensar želi da naturi svoju radnju Robinou, trgovačkom pomoćniku kod *Ženskog raja*. Pristupačan i srdačan, davao je časnu reč vrlo lako, kao čovek koga zakletve ne zbunjuju. Njegova je radnja, kako je govorio, zlatan majdan.

Zdrav kao dren, često je u govoru zastajkivao da bi zastenjao i da bi se požalio na proklete bolove koji su ga jedini sprečavali da se ne obogati. Ali, nervozan i plahovit, Robino ga je nestrpljivo prekidao: dobro je poznao krizu koju su preživljavale pomodne robne kuće, naveo je, između ostalih, jednu koja se isključivo bavila prodajom svile i koja je propala samo zato što se nalazila u blizini *Raja*. Pavši u vatru, Vensar podiže glas.

– Zaboga, propast onog velikog glupana Vabra bila je neizbežna. Žena mu je sve stračila... Osim toga, mi smo ovde udaljeni jedan od drugog više od pet stotina metara, dok se Vabr nalazio vrata uz vrata s onim drugim.

Umeša se i fabrikant svile Gožan. Razgovarali su tiše. Ovaj je optuživao velike robne kuće da upropašćavaju francusku industriju. Tri do četiri nameću joj svoje zakone, zagospodarile su tržištem, i najzad reče da je jedini način da se čovek protiv njih bori to da se ide naruku sitnoj, pogotovu specijalizovanoj trgovini, kojoj pripada budućnost. Stoga ponudi Robinou velike kredite.

– Pomislite samo kako se *Raj* poneo prema vama – ponovi on. – Nikakvog obzira za učinjene usluge, oni su mašina za iskorišćavanje ljudi! Mesto glavnog prodavca bilo vam je već poodavno obećano, a odjednom dobi ga, bez ikakvog prava, neki Butmon, koji je došao iz bela sveta.

Ranu zbog ove nepravde Robino još nije preboleo. Pa ipak, objašnjavajući da novac nije njegov, oklevao je da se osamostaliti. Žena mu je nasledila šezdeset hiljada franaka i prema tom novcu odnosio se vrlo obazrivo. Radije bi, tako je govorio, da izgubi obe ruke no da ga u sumnjivim poslovima prokocka.

– Ne, nisam se još rešio – završi najzad. – Dajte mi vremena da razmislim, još ćemo razgovarati o tome.

– Kako želite – skrivajući svoje razočaranje, reče Vensar naizgled dobroćudno. – Ni meni ne ide u račun da prodajem. A da mi nije ove boleštine...

I, vrativši se u sredinu radnje, zapita:

– Čime mogu da vas uslužim, gospodine Bodi?

Trgovac suknom, koji je jednim uvom prisluškiavao razgovor, predstavi Denizu, ispriča o njoj što je smatrao za potrebno i dodade da je dve godine radila u unutrašnjosti.

– I pošto, kako su me obavestili, tražite dobru prodavačicu... Vensar se pretvarao da je očajan.

– O, to je baš pravi baksuzluk! Istina, osam dana sam tražio prodavačicu, ali nema ni dva sata kako sam jednu primio.

Svi začutaše. Deniz je bila preneražena. Robino koji ju je, verovatno iz sažaljenja zbog tako jadnog izgleda, radoznalo posmatrao, bio je tako slobodan da je posavetuje:

– Znam da i kod nas traže nekog za konfekcijsku robu.

Bodi nije mogao da se savlada a da iz sveg srca ne uzvikne:

– Kod vas, zbilja, to ne, nikada!

Zatim se zbuni. Deniz sva pocrvene: nikada se ne bi usudila da se zaposli u ovoj velikoj pomodnoj robnoj kuci. Ali pomisao da se u njoj nađe ispuni je ponosom.

– Zašto ne? – začuđeno upita Robino. – Naprotiv, za gospođicu bi to bila sreća... Savetujem joj da se sutra ujutro javi gospođi Oreli, šefici odeljenja. Najgore što može da joj se desi jeste da je ne prime.

Da prikrije svoje ogorčenje, suknar se upusti u prazno ćeretanje. Poznaje on gospođu Oreli ili bar njenog muža, blagajnika Loma, debeljka kome je omnibus razmrskao desnu ruku. Zatim, vraćajući se opet na Denizu, reče:

– Uostalom, to je njena stvar, a ne moja. Od volje joj.

Pošto se pozdravi s Gožanom i Robinoom, izađe. Izrazivši još jednom svoje žaljenje, Vensar ga isprati do vrata. Želeći da od pomoćnika nešto više dozna, zaplašena devojka zastade usred radnje, ali se ipak ne usudi da ga još nešto upita, već ga samo pozdravi i reče:

– Hvala, gospodine.

Na ulici Bodi ne progovori ni reči sa sinovicom. Koračao je tako brzo kao da su ga njegova razmišljanja gonila, tako da je

Deniz morala da trči. U Ulici Mišodijer upravo htjede da uđe u kuću kada mu, sa vrata, njegov komšija trgovac dade znak da priđe. Deniz uspori korake da ga sačeka.

– Šta je, čika Bura? – zapita suknar.

Bura je bio starac visoka rasta, glave kao u proroka, duge kose i brade, oštra pogleda pod gustim čupavim obrvama. Trgovao je štapovima i kišobranima, vršio opravke, štaviše, pravio i drške, zbog čega je u tom kraju grada stekao glas umetnika. Deniz baci letimičan pogled na izloge dućana u kome su kišobrani i štapovi bili poređani kao po koncu. Kad pogleda naviše, zaprepasti je iznad svega izgled kuće: straćara, priklještena između *Ženskog raja* i neke druge privatne građevine u stilu Luja XVI, koja je na neobjašnjiv način upala u ovu tesnu pukotinu u kojoj su oba donja sprata bila skoro spljoštena. Bez tog oslonca sleva i zdesna ona bi se srušila; crep na krovu bio je ispreturan i propao, fasada sa dva prozora izrovašena pukotinama iz kojih je na izbledelu drvenu firmu kapala rđa i ostavljala duguljaste mrlje.

– Slušajte, pisao je mome kućevlasniku da želi da kupi kuću – reče Bura, sevajući očima i netremice gledajući suknara.

Bodi još više preblede i polegnu ramena. Trenutak su obojica ćutali i zamišljeni stajali jedan prema drugom.

– Čovek treba da je spreman na sve – promrmlja Bodi.

Starac planu, zatrese kosom i talasastom bradom.

– Pa neka je kupi, platiće je četiri puta skuplje. Ali, kunem vam se, dok sam ja živ, ni kamena od nje dobiti neće. Ugovor o zakupnini važi još dvanaest godina... Videćemo, videćemo!

Bila je to objava rata. Bura se okrenu prema *Ženskom raj*u, ali ga ni jedan ni drugi u usta ne uzeše.

Bez reči Bodi odmahnu glavom, zatim pređe preko ulice i, kao da su mu se noge odsekle, uđe u kuću neprestano ponavljajući:

– O, bože, bože!

Deniz, koja je sve to čula, pođe za stricem. Gospođa Bodi se upravo vratila s Pepeom i odmah reče da će gospođa Gras

primiti mališana kad god to zažele. U međuvremenu Žan je iščezao, zbog čega mu se sestra zabrinu. Kada se ozarena lica vratilo, pričajući oduševljeno o bulevaru, samo ga je tužno pogledala, na šta on pocrvene. Donesoše im prtljag. Trebalo je da prespavaju u sobi na tavanu.

– A, da, šta je bilo kod Vensara? – zapita gospoda Bodi.

Trgovac suknom ispričeva o svojoj neuspehoj intervenciji, ali dodade da su sinovici ukazali na jedno mesto i, pruživši ruku prema *Ženskom raju*, sa izrazom punim prezira izusti:

– Eto! Tamo preko!

Cela porodica oseti se zbog toga uvređena. Predveče sto se prvi put postavljao u pet sati. Deniz s oba deteta sede sa Bodi-jem, Ženevjevom i Kolombanom. Gasna svetiljka osvetljavala je malu trpezariju u kojoj je mirisalo na jelo. Večera proteče u ćutanju. Ali za vreme deserta gospođa Bodi, koja nije mogla da izdrži dugo na istom mestu, dođe iz dućana i sede iza sinovice. Tada od jutra zadržavana bujica provali i, pošto udariše po čudovištu, svima laknu.

– To je tvoja stvar, čini što te volja – ponovi najpre Bodi.

– Ne želimo da utičemo na tebe... Samo kad bi znala kakva je to kuća!

Isprekidanim rečenicama on ispriča istoriju Oktava Murea. U svemu je imao sreće! Hrabar kao pustolov, momak banuo s juga u Pariz i već sutradan pustolovine sa ženama, stalno iskorišćavanje žene, skandal kad su ga uhvatili na delu, o čemu se još i danas u gradskoj četvrti prepričava; zatim nenadano i neobjašnjivo pridobijanje gospođe Eduen, koja mu je donela *Ženski raj*.

– Sirota Karolin – upade gospođa Bodi. – Bila mi je neka daleka rođaka. Ah, da je ona živa, sve bi bilo drukčije, ona ne bi dopustila da nas ovako umore... On ju je ubio. Da, svojom pomamom za građenjem. Jednog dana, nadgledajući radove, pala je u neku jamu, tri dana posle toga je umrla. Nikad nije болоvala, bila je uvek zdrava i tako lepa! Njenom krvlju poprskani su temelji ove kuće! – Svojom bledom i drhtavom rukom

upirala je kroz zidove na veliku robnu kuću. Slušajući sve ovo kao što se sluša neka bajka, Deniz lako zadrhta. U iskušenju što ga je od jutros osećala bilo je nekog straha koji je možda poticao od krvi ove žene, za koju je verovala da je vidi u crvenom malteru podruma.

– Čovek bi mogao da pomisli da mu to nosi sreću – dodade gospođa Bodi, ne pomenuvši Murea.

Prezirujući ove priče za decu, trgovac suknom sleže ramenima. Nastavi svoju priču i celo stanje objasni na trgovački način. *Ženski raj* su osnovala braća Delez 1822. godine. Posle smrti starijega, njegova ćerka Karolin udala se za Šarla Eduena, sina nekog fabrikanta platna, a kad je posle toga ostala udovica, preudala se za Murea. Ona mu je, dakle, donela polovinu radnje. Tri meseca posle svadbe umre stric Delez ne ostavivši dece iza sebe. Kad je jadna Karolin svoje kosti ugradila u temelje zgrade, Mure ostade jedini naslednik *Ženskog raja*. Sve mu je uvek polazilo za rukom!

– To ti je dovitljiv čovek, opasan smutljivac koji će, ako ga puste, tumbe okrenuti celu gradsku četvrt – nastavi Bodi. – Verujem da su i samu Karolinu, koja je takođe bila pomalo romantične prirode, privlačili nastrani planovi ovog gospodina... Sve u svemu, on ju je nagovorio da kupi kuću s leve a potom i sa desne strane, a kada je ostao sam, dokupio je još dve, tako da se radnja sve više širila i stalno povećavala, pa se treba bojati da će sada i nas progutati.

Pri tome se obraćao Denizi, ali je, u stvari, više govorio sam sebi i iz neodoljive potrebe da iskali svoje srce prežvakavao ovu priču koja ga je opsedala. U porodici je bio žučljiv, naprasit, uvek stisnutih pesnica. Nepomična na svojoj stolici, gospođa Bodi se više ne umeša; Ženevjev i Kolomban, oborenih očiju i odsutni, skupljali su i jeli mrvice hleba. U sobici beše toliko toplo i zagušljivo da Pepe zaspa na stolu, dok su se Žanu oči sklapale.

– Polako – nastavi Bodi koji opet planu – razmetljivci će sigurno zaglaviti! Mure je sada u krizi, to znam. Svu dobit je

morao da uloži u budalaštine oko daljeg širenja i reklame. Pored toga, da bi se dokopao kapitala, prisetio se da dobar deo svojih nameštenika nagovori da kod njega ulažu svoj novac. Stoga je sada bez prebijene pare, i ako se ne dogodi neko čudo i ne uspe da utrostruči prodaju, videćete kakav će to biti bankrot... O, nisam ja zloban, ali toga dana, časti mi, napraviću iluminaciju!

Nastavljao je osvetničkim glasom, činilo se da će slom *Ženskog raja* vratiti ugled poljuljanoj trgovini. Da li je iko ikad nešto slično video? Pomodna robna kuća koja prodaje sve i svašta! Pravi vašar! I osoblje im je fino! Gomila ulizica koja se vrzma kao na nekoj teretnoj železničkoj stanici, a s robom i kupcima postupaju kao s paketima, zbog jedne reči menjaju gazdu ili on njih, bez ljubavi, bez ikakvog ponašanja i stručnog znanja! I odjednom se pozva na Kolombana kao svedoka: on, Kolomban, vaspitavan u dobroj školi, sigurno je znao kako se polako ali sigurno dolazi do onih marifetluka u ovom poslu. Veština nije u tome da se prodaje mnogo, već da se prodaje skupo. A naposljetku, on sam može da kaže kako se s njim postupalo, kako je primljen u porodicu, kako su ga negovali kad bi se razboleo, kako ga peru i krpe, kako ga kao roditelji paze i, povrh svega, vole!

– Tako je – ponavljao je Kolomban na svaki uzvik svoga gazde.

– Ti si poslednji, prikane moj – završi Bodi ganut. – Posle tebe, takvih kao ti neće biti. Ti si jedina uteha; jer ako se ovakvo muvanje danas naziva trgovinom, ja se u tome ništa ne razumem i više volim da je napustim.

Nagnuvši glavu na rame, kao da joj je gusta crna kosa nad bledim čelom suviše teška, Ženevjev je ispitivački posmatrala pomoćnika koji se smešio: u njenom pogledu bilo je podozrenja i želje da sazna neće li Kolomban, mučen grizom savesti, na toliko pohvale pocrveneti. Ali ovaj je, kao mladić koji je dobro izučio licemerstvo stare trgovine, sačuvao svoje spokojstvo i dobroćudan izgled sa borom lukavosti oko usana.

Bodi je, međutim, sve jače vikao, okrivljivao ono izlaganje robe na prodaju preko puta, one divljake koji se u borbi za opstanak međusobno uništavaju tako da time upropašćuju i porodicu. Kao primer navodio je Lomove, majku, oca i sina, svoje susede sa sela, sve troje namešteno u onoj daščari, ljude bez pravog domaćeg ognjišta, stalno van svog doma, koji samo nedeljom ručavaju zajedno kod kuće, ukratko, koji žive po hotelima i restoranima. Doduše, njegova trpezarija nije velika, moglo bi se čak poželeti da bude svetlija i zračnija, ali ona je bar deo njegova života, tu je živeo u ljubavi među svojim. Govoreći o tome, očima je kružio po maloj trpezariji i pri pomisli, koju je od sebe otklanjao, da bi divljaci jednoga dana, kad mu sasvim upropaste radnju, mogli da ga iseile iz ove pećine u kojoj mu je između žene i ćerke bilo toplo, on bi uzdrhtao. Uprkos svojoj tobožnjoj sigurnosti u neminovni slom koji je nagoveštavao, u sebi je potajno strahovao i jasno predosećao da će celu gradsku četvrt s vremenom drugi prigrлити i progutati je.

– Ne govorim ti to zbog toga da te odvratim – nastavi on trudeći se da bude miran. – Ako je u tvom interesu da se zapošliš, sigurno ću biti prvi koji će ti reći: zaposli se.

– Verujem ti, dragi striče – kao ošamućena prošapta Deniz, čije je priželjkivanje da uđe u *Ženski raj* u ovom opštem uzbuđenju bilo sve veće.

Nalaktio se na sto, a njegov uporan pogled bio joj je neprijatan.

– Recide ti meni, ti koja si od struke, kakvog smisla ima da jedna obična trgovačka radnja prodaje sve i svašta. Ranije, dok je još bilo poštene trgovine, u pomodnim trgovačkim radnjama prodavale su se samo tkanine, i ništa više. Danas samo smišljaju kako da se popnu na grbaču svojim susedima i prigrabe sve sebi... Eto, to je ono na šta se cela gradska četvrt tuži jer male trgovačke radnje strašno trpe zbog toga. Taj Mure ih upropašćava... Pomisli samo, Bedore, brat i sestra, radnja pletenom robom u Gajonovoj ulici, izgubila je već polovinu mušterija.

Kod gospođe Taten, trgovkinje rubljem u Pasažu Šoazel, doterali su dotle da obaraju cene i na taj način konkurišu jevtinoćom. I posledice ove napasti, ove kuge, osećaju se sve do Ulice Nev de Pti Šan, gde, kako su mi kazali, braća Vanpuj, krznari, nisu u stanju da izdrže takav udarac... A? Trgovci katunom koji prodaju krzna, smešna stvar! Još jedna Mureova ideja!

– A rukavice – reče gospođa Bodi – zar to nije strašno? Usudio se da otvori posebno odeljenje za rukavičarsku robu! Juče, kad sam prolazila Ulicom Sen Ogisten, Kineta je stajala na vratima dućana tako tužna da nisam mogla ni da je zapitam kako joj idu poslovi.

– A kišobrani? – na to će Bodi. – Tu je tek prekardašio! Bura je uveren da je Mure naprosto hteo da ga upropasti jer, najzad, kako se to slaže kišobrani i štofovi? Ali Bura može štošta da izdrži i neće mu dozvoliti da ga zadavi. Uskoro ćemo se još smeјati.

Govorio je i o ostalim trgovcima, izvršio smotru cele gradske četvrti. Tu i tamo omaklo bi mu se poneko priznanje: ako Vensar namerava da proda, tada svi treba da se pakujemo jer Vensar je kao pacov koji prvi beži kada oseti da brod počinje da tone. Zatim bi odmah sve poricao, maštao o udruživanju, savezu sitnih trgovaca u nameri da se suprotstave ovom džinu. Trenutno se uzdržavao da govori o sebi, ruke su mu bile u stalnom pokretu, a usne se nervozno grčile. Pa ipak započe:

– Što se mene tiče, zasad nemam na šta da se tužim. I meni je, doduše, taj nevaljalac zakinuo! Ali dosad on drži samo tkanine za žene, i to lake za haljine i teže za mantile. Mušku robu još svi kupuju kod mene: somot za lovačka odela, livreje, da i ne govorimo o flanelima i moltonima, za koje ga čikam da ima takav izbor... Samo što me on seca i misli da umirem od straha zato što je svoje odeljenje suknene robe otvorio baš preko puta. Videla si mu izlog, zar ne? Tamo uvek slaže najlepšu konfekcijsku robu i uramljuje je balama sukna, prava vašarska lakrdija, samo da namami žensku čeljad... Časti mi, kao pošten čovek

pocrveneo bih od stida kad bih se služio takvim sredstvima. Za *Starog Elbefa* zna se već sto godina i njemu na vratima ne treba takvih mamaca na koje se hvataju samo budale. Dok sam ja živ, dućan će ostati takav kakav sam preuzeo, sa četiri uzorka sleva i zdesna, i ništa više.

Svoje uzbuđenje prenese na celu porodicu, a posle kraćeg ćutanja Ženevjev se usudi da progovori.

– Naše mušterije nas vole, tata. Treba se nadati... Eto, i danas su nas posetile gospođa Deforž i gospođa De Bov. Očekujem gospođu Marti za flanele.

– Ja sam – izusti Kolomban – primio juče porudžbinu od gospođe Burdle. Govorila mi je, doduše, o nekom engleskom ševiotu preko puta, jevtinijem za deset sua, istog kvaliteta kao naš.

– Kad čovek samo pomisli – nastavi gospođa Bodi umornim glasom – da smo tu istu kuću gledali kao veliku džepnu maramicu! Tako je to, draga moja Deniz, kad su je Delezi osnovali, imala je samo jedan izlog na Ulici Nev Sen Ogisten, pravi ormar u zidu, u kome je bilo mesta za svega dva parčeta finog cica i tri komada katuna. A dućan je bio toliko mali da nisi mogla da se okreneš u njemu... U isto vreme *Stari Elbef*, koji je postojao preko šezdeset godina, bio je onakav kao što ga danas vidiš... ah, sve se izmenilo, mnogo izmenilo!

Vrtela je glavom i u tim sporo izgovorenim rečima osećala se sva drama njenog života. Rođena u *Starom Elbefu*, sve je u njemu volela, čak i njegove memljive zidove, živela zbog njega i za njega. Nekada ponosna na ovu najživlju i u ovom delu grada najposećeniju radnju, stalno je patila posmatrajući kako se polako razvija konkurentska kuća, koju su u prvo vreme svi potcenjivali, koja joj je posle postala ravna, najzad ju je prestigla i ugrozila. Za nju je to uvek bila otvorena rana, jela se zbog poniženog *Starog Elbefa*, tavorila kao i on po zakonu inercije i jasno predosećala da će se i sama ugasiti onog dana kad nestane dućana.

Ćutali su. Po mušemi na stolu Bodi je prstima dobovao večerje. Bio je umoran i skoro je žalio što je još jednom

pustio srcu na volju. Zureći uprazno i potištena, cela porodica nastavi da kopka po svojoj prošlosti punoj nedaća. Sreća im se nikad nije nasmejala. Kada su deca porasla, kada su stekli nešto imetka, konkurencija ih iznenada ugrozi. Na sve ovo nadovezivala se još i ona kuća u Rambujeu, kuća na selu, u koju je trgovac suknom već deset godina maštao da će se povući. Bila je to slučajna kupovina, kako je i sam često govorio, neka stara zgrada koju je stalno morao da popravlja, tako da se najzad rešio da je izda pod kiriju, koju stanari uopšte nisu plaćali. Sve što bi zaradio, odlazilo je na to, i u svojoj preteranoj čestitosti, uporno se držeći starih običaja, imao je samo tu jedinu slabost.

– A sada – reče iznenada – da ustupimo sto drugima. Sve su to samo prazne priče!

Kao iza sna, svi se prenuše. U ustajalom i zagrejanom vazduhu sobice šištalala je gasna lampa. Svi se u jedan mah digoše od stola i prekinuše turobno ćutanje. Pepe je, međutim, bio tako duboko zaspao da ga položiše na balu moltona. Žan, kome je bilo dosadno, ponovo je stao na ulazna vrata.

– Naposletku da završimo s tim, učinićeš što ti bude volja – ponovi Bodi sinovici. – Mi ti govorimo onako kako stvari stoje, i ništa više. A šta ćeš ti učiniti, tvoja stvar!

Netremice je gledao u nju i očekivao odlučan odgovor. Tvrdo glava kao svaka Normandanka, koju su sve ove priče, umesto da je od *Ženskog raja* odvrte, još više za nj zagrevale, Deniz je ostala tiha i mirna. Ona samo reče:

– Videćemo, striče.

Okrenula je razgovor na to kako sutra treba ranije da iziđe i kako bi rado sa decom otišla da spava jer su sve troje vrlo umorni. Ali pošto je izbilo tek šest sati, zaželela je ipak da još malo ostane u dućanu. Hvatao se sumrak i pred njom se pružala mračna ulica, vlažna od sitne i guste kiše koja je lila već od zalaska sunca. Ovo je začudi: samo za nekoliko trenutaka ulica je bila puna barica, prljava voda slivala se kroz oluke, razgaženo blato lepilo se za pločnike, a na jakom pljusku video

se još samo nejasan defile kišobrana koji se, kao neka velika crna krila, sudaraju i nadimaju u pomrčini. U prvi tren ustuknu jer joj je bilo hladno i jer joj je slabo osvetljen i u ove sate neobično žalostan izgled dućana kidao srce. Vlažan povetarac, dah ove stare gradske četvrti, dopirao je s ulice: pričini joj se kao da voda s kišobrana plavi sve do tezgji i da blatnjava i puna lokvica kaldrma prodire unutra, a memla sve više osvaja ovo starodrevno šalitrom prevučeno prizemlje. Takav joj je izgledao pljuskom okupan Pariz, u kome je cvokotala od zime, rastužena i začuđena što je ovaj veliki grad tako hladan i ružan.

Na drugoj strani ulice *Ženski raj* je zapalio gusto načičkane plinske svetiljke. Privučena i kao zagrejana ovim bleskom, ona priđe bliže. Još u pokretu, mašina je i dalje brektala i u poslednjoj tutnjavi ispuštala paru, dok su prodavci slagali na gomile štofove i blagajnici prebrojavali pazar. Kroz parom zamagljena stakla na izlozima videlo se nejasno osvetljenje, cela unutrašnjost neke fabrike koja se jedva raspoznavala. Kroz zavesu od kiše koja je pljuštala, ova udaljena i nejasna pojava bila je slična nekoj ogromnoj ložionici u kojoj se ispred užarenih kotlova vrzmaju crne senke ložača. Staklene izloge zapljuskivala je kiša, tako da se s one strane ulice nazirala samo snežna belina čipaka, još belja pod mutnim svetlom gasnih svetiljki; udno ove kapelice dizala se u svoj svojoj veličini konfekcijska roba, veliki somotski mantil opšiven srebrnom lisicom izgledao je kao izvijen profil neke žene bez glave, koja je kroz pljusak žurila na neku svečanost u nepoznatu tamu Pariza.

Podlegavši iskušenju, Deniz se primače vratima ne mareći za kapljice kiše koje su je s ulice kvasile. Sijajući kao užarena peć u ove večernje sate, *Ženski raj* je sasvim zaokupi. U ovom velikom, mračnom i zbog kiše zanemelom gradu, u ovom Parizu koji dotad nije poznavala, *Ženski raj* je svetleo kao svetionik, i pričinjalo joj se da on sam za sebe predstavlja svetlost i život ovoga grada. Ovde poče da sanjari o svojoj budućnosti, o velikom poslu dok podigne decu i još o nekim stvarima, a

da ni sama nije znala o kojima, ali svakako nekim dalekim za kojima je čeznula i bojala ih se tako da je sva uzdrhtala. Još jednom se seti one žene koja je stradala prilikom polaganja temelja ove zgrade, uhvati je strah i pričinu joj se da ona svetla krvare, a zatim je umiri belina čipaka, srce joj se ispuni nadom, sigurnošću u radost što dolazi, dok joj je sitna kiša hladila ruke i stišavala uzbuđenje od putovanja.

– To je Bura – ču se neki glas iza njenih leđa.

Ona se nagnu napred i primeti na kraju ulice, pred izlogom u kome je jutros videla onu vešto podignutu građevinu od kišobrana i štapova, nepomičnog čika Buraa. Da bi se do mile volje nagledao ovih divnih izloga, taj visoki starac se ovamo prikrao po mraku i tako stojeći ojađen nije osećao kišu koja mu pada na glavu i cedi se niz sedu kosu.

– Lud je – javi se onaj glas – još će navući neku boleštinu.

Deniz se okrenu i spazi Bodijeve. Kao i čika Bura, za koga su držali da je lud, i oni su protiv svoje volje stalno ovamo dolazili da posmatraju ovaj prizor od koga im se stezalo srce. Želeli su da pate. Vrlo bleđa, Ženevjev se uverila da Kolomban prati senke prodavačica koje su promicale pored staklenih izloga na međuspratu, i dok se Bodi gušio od sve veće mržnje koja ga je prožimala, oči gospođe Bodi tiho zališe suze.

– Sutra ćeš se prijaviti, zar ne? – upita trgovac suknom, mučen ovom neizvesnošću, dok je, uostalom, jasno osećao da su, kao i sve ostale, i njegovu sinovicu pridobili.

Ustežući se, ona tiho reče:

– Da, striče, samo ako vas to ne žalosti suviše.

II

Sledećeg jutra, u sedam i po časova, Deniz je već bila pred *Ženskim rajem*. Htela je da se prijavi pre nego što odvede Žana majstoru, koji je stanovao negde daleko u predgrađu Tampl.